

CEVDET YILMAZ (KALKINMA BAKANI):

Saygıdeğer Valim, İstanbul Sanayi Odamızın çok değerli Meclis Başkanı, Başkanı ve değerli Meclis Üyeleri, öncelikle hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Benden önce çok güzel iki konuşma dinledik. Doğrusu benim ifade edeceğim birçok husus da bu konuşmalarda ifade edilmiş oldu. Burada Kalkınma Bakanlığı olarak İstanbul Sanayi Odası ile aynı zihniyeti paylaştığımızı, aynı perspektifle kalkınmaya yaklaştığımızı görmekten dolayı büyük bir memnuniyet duydum. Özellikle bunu belirtmek isterim.

Ben de konuşmama geçmeden önce; Cumhuriyetimizin 90'ıncı yılı yaklaşıyor, sizlerle hazır bir araya gelmişken 90'ıncı yılımızı tebrik etmek istiyorum. Aynı zamanda inşallah Marmaray'ın açılışına da İstanbul'da şahitlik edeceğiz o gün. Ben de kısmetse katılacağım o tarihi ana. Çok büyük bir proje, tarihi bir proje. Bu tarihi günde İstanbul'umuz için, ülkemiz için çok önemli bu projenin açılışına da inşallah katılacağız. Orada iki coşkuyu aynı anda yaşayacağız inşallah. Bu vesileyle ben de tabii Mustafa Kemal Atatürk başta olmak üzere bu Cumhuriyetin kuruluşuna ve gelişmesine emek harcamış olan tüm geçmişteki insanlarımızı şükranla anıyorum. Emeği geçen herkese minnetlerimi, şükranlarımı sunuyorum.

Konuma asıl imalat sanayisine, bunun önemine gelmeden önce ben de değerli Meclis Başkanı ve Başkanımızın yaptığı gibi bazı genel konulardan bir çerçeve çizmek istiyorum. Ardından dünyadaki imalat sanayisinin eğilimlerini ve Türkiye'de hangi politikaları izlememiz gerektiğine dair fikirleri sizlerle paylaşacağım.

Öncelikle Kalkınma Bakanlığı olarak kalkınma kavramına nasıl baktığımızı kısaca özetlemek istiyorum. Bu tabii bize özgü bir kavram değil. Dünyada kalkınma nasıl anlaşılıyor, nasıl anlaşılmalı? Buradan birkaç söz söylemek istiyorum.

Geçtiğimiz günlerde Birleşmiş Milletler'de de biliyorsunuz, sürdürülebilir kalkınma konusunda çok yoğun tartışmalar oldu. Geçen yıl Rio'da yine sürdürülebilir kalkınma konusunda bir zirve yapıldı. Bütün buralarda artık standart hale gelmiş diyebileceğimiz bir tanımlı var sürdürülebilir kalkınmanın: Ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları içeren, üç ayak üzerinde kurgulanmış bir yaklaşım. Ekonomik boyut malum; üretiminiz artacak, kişi başına geliriniz artacak, refahınız, istihdamınız artacak. Sosyal boyut dediğimiz biraz bu kapsayıcı kalkınmayla ilgili. Kalkınırken,

gelişirken dar bir çevre üzerinden yapmayacaksınız bunu. Bütün toplumu sürece katarak gerçekleştireceksiniz. Yine kalkınmanın sonuçlarından sadece dar bir çevre nasiplenmeyecek. Toplumun geniş kesimleri nasiplenecek. Bu da işin sosyal boyutu. Yoksullukla mücadele, gelir dağılımı, diğer bütün unsurlarla birlikte esas itibarıyla kapsayıcı, kucaklayıcı, “*inclusive*” dedikleri içerici kalkınmadan bahsediyoruz.

Üçüncü ayak çevre boyutu. Çevre boyutu da aslında nesiller arasındaki dengeyi ifade diyor. Sadece bu nesli düşünerek politikalarınızı şekillendirmeyeceksiniz. Gelecek nesilleri de düşüneceksiniz. Bir anlamda nesiller arası fırsat eşitliği veya nesiller arası adalet, hakkaniyet diyebileceğimiz bir kavram. Bütün kaynaklarımızı bugünden tüketmeyi göze alırsak çok hızlı bir şekilde bazı alanlarda büyüyebiliriz ama bunun getireceği maliyetler olacaktır elbette, özellikle de gelecek nesiller için. Bu açıdan ekonomik boyutu, sosyal boyutu ve çevresel boyutu bir arada düşünmek zorundasınız. İşte bu üçünü dengeli bir şekilde tasarlayabildiğiniz zaman, sürdürülebilir kalkınma dediğimiz süreci oluşturmuş oluyorsunuz.

Ancak ben kişisel olarak doğrusu buna dördüncü bir boyut eklenmesi gerektiğinden yanayım. Uluslararası platformlarda da her konuşmamda bunu ifade ediyorum. O da demokrasi boyutu.

Şimdi, ekonominiz büyüdü diyelim. Sosyal olarak kapsayıcı bir anlayışla geliştiniz. Çevresel hususlarda da hassasiyetleriniz var. Ama bir hukuk devleti değilseniz, temel hak ve özgürlüklerin oturduğu bir ülke değilseniz, düşünce, fikir hürriyeti yeterince gelişmemişse, bütün bunlar, yönetim yeterince güçlü hale gelmemişse tama anlamıyla kalkınmış bir ülke olduğunuzu söyleyemezsiniz. Dolayısıyla bu dördüncü boyutun ben çok önemli olduğuna inanıyorum. İlk üç boyutu da aslında bu dördüncü boyutun önemli oranda şekillendirdiğine inanıyorum. Az önce Başkanımız da altını çizdi; Kalkınma, ekonomik büyüme demokrasi olmadan olmaz. İkisi at başı giden hadiseler. Ha, belki kalkınmanın erken aşamalarında demokrasiden fedakârlık edebilirsiniz, birtakım farklı düşünceler olabilir ama birinci ligde bir ülke olacaksınız, birinci sınıf bir ekonomi olacaksınız bunu demokrasi olmadan yapamazsınız.

Biz 2023 vizyonuna gideceksek, 2 trilyon dolar büyüklük, kişi başına 25.000 dolarlık gelir, 500 milyar dolarlık ihracata gideceksek ileri bir demokrasi olmadan bunu yapamayız. Güçlü bir hukuk devleti olmadan bunu gerçekleştiremeyiz. Yenilikçi bir ekonomi istiyorsak özgürlüğün olması lazım. Özgürlüğün olmadığı yerde yenilik

olmaz. Fikir hürriyetinin olmadığı yerde teknoloji de gelişmez. Dolayısıyla bizim bu alanlar arasındaki ilişkiyi çok iyi görmemiz lazım.

Elbette şiddete, teröre, hakarete, bunlara hep birlikte karşı çıkacağız ama bir taraftan da medeni bir şekilde tartışmayı, eleştirmeyi, sorgulamayı, özgür bir şekilde fikirlerimizi ifade etmeyi de hepimiz savunacağız.

Bu aynı zamanda ekonomimiz için de olmazsa olmaz bir politika. Bu sadece siyasi bir talep değil, aynı zamanda ekonomimizin büyümesi ve niteliğinin artırılması için de vazgeçilmez bir politika. Bu anlamda Türkiye -son 10 yılda da bunu gördük- demokrasiyi ve ekonomiyi birlikte büyüttü, birlikte geliştirdi. Şimdi 230 milyar dolarlık bir ekonomiden bu yıl itibarıyla 800 milyar doları aşan bir ekonomik büyüklüğe geldik.

Bunu daha kolay söyleyebiliyoruz çünkü ölçülebilir bir şey. Kişi başına gelir, dolar, çarpıp bölüyoruz ve büyümeyi söylüyoruz. Demokrasideki gelişimi ölçmek bu kadar kolay değil belki. Yani sayısallaştırmak çok kolay değil ama demokrasi alanında Türkiye'nin nereden nereye geldiğini de herhalde bu Mecliste oturan herkes takdir edecektir. Vesayetçi bir anlayıştan, seçkin bir anlayıştan, topluma çok güven duymayan bir anlayıştan, vatandaşlarını makbul vatandaş – makbul olmayan vatandaş gibi ayıran bir anlayıştan Türkiye bugün çok farklı bir yere geldi. Çok daha normal bir demokrasi haline geldi. Ha, ileri demokrasi demiyorum bakın. Normal bir demokrasi haline geldi. Bütün eksiğiyle gediğiyle. Ama bundan sonraki dönemde hep birlikte hedeflememiz gereken birinci sınıf bir ekonomi ve ileri bir demokratik yapıdır. Bunun için de yapmamız gereken elbette çok şey var. Son demokratikleşme paketimiz bu anlamda atılmış nemli bir adım. Bana göre içeriğinin ötesinde, az önce yine Başkanımızın ifade ettiği gibi bir zihniyet dönüşümünü ifade etmesi bakımından önemli bir paket. Bütün sorunları çözen bir paket değil ama önemli eşikleri aşan bir paket. Ve değişen devlet aklını, değişen yönetim tarzını ortaya koyan bir paket. Sorunlara böyle yaklaşan bir devlet, sorunları böyle çözmeyi hedefleyen bir devlet bugün bu sorunları çözer, yarın başka sorunları çözer. Zaten demokrasi dediğimiz hadise bütün sorunların bir sabah çözüldüğü bir rejim değildir. Öyle bir rejim olsa olsa diktatörlük olur. Sabah kalkarsınız, bir kişi size bütün sorunları çözdüğünü söyler!

Ama hepimiz biliyoruz ki diktatörlüklerde çabuk kararlar çıkar ama o kararlar kalıcı olmaz. İstikrarlı olmaz. Demokrasiler biraz sabır rejimleridir, tartışma rejimleridir.

Biraz zaman alır demokraside sorunların çözülmesi ama çözülmeye de kalıcı bir şekilde çözülür. Daha istikrarlı bir şekilde çözülür, uzun vadeli bir şekilde çözülür. Dolayısıyla Türkiye son 10 yılda sadece ekonomide değil, demokraside de gerçekten önemli bir aşamaya geldi. Kalkınmamız açısından da ben bunun çok çok önemli olduğunu en güçlü şekilde vurgulayarak burada ifade etmek istiyorum.

Tabii burada yine gelir dağılımıyla ilgili hususlar dile getirildi. O konuda da şunu söylemek isterim: Son 10 yılda sadece ekonomimiz büyümedi. Gelir dağılımımız da iyileşti. Ama bu yeterli midir? Elbette değil. Daha da iyileşmesi lazım. Az önce değerli Meclis Başkanımız bazı rakamlar söyledi. Gelişime de tabii bakmamız lazım. %20'lik dilimler halinde gelir dağılımına baktığımız zaman ilk en zengin diyelim, en fazla pay alan %20'lik dilimin payı 2002 yılında %50'nin üzerindeydi. Geçtiğimiz 10 yılda bu %45, 46'lara kadar düştü. Yani 5 puan civarında bir düşüş oldu. Şimdi bu yapısal bir hadise. Yani 5 puanlık düşüş küçümsenmemesi gereken nispi bir düşüş. Herkesin geliri arttı tabii 10 yılda ama en üst dilimin, o %20'nin payında 5 puanlık bir düşüş oldu. Peki nereye gitti bu 5 puan? Diğer bütün %20'lik dilimlere gitti, dağıldı. Ve bütün dilimlerin payında az çok bir artış yaşandı. Yine "Gini" katsayısı dediğimiz, gelir dağılımını ölçen katsayıda nispi bir iyileşme görüyoruz. Ayrıca Dünya Bankası'nın da kullandığı, satın alma gücü paritesine göre hesaplanan harcama rakamlarına baktığımız zaman da yoksullukta ciddi bir azalma tespit ediyoruz. Bundan 10-11 sene önce 1 doların altında harcama yapan insanlar vardı. Şimdi Türkiye'de bu kalmadı çok şükür. İşte, dünyada 1 milyara yakın insan bu durumda. Günde 1 doların altında harcama yapan insanların sayısı 1 milyara yakın. Türkiye'de bu sıfırlandı. 2 dolar 15 sentin altında harcama yapan nüfus bundan 10 sene önce %3 civarındaydı, şimdi o da sıfır değil ama sıfıra yaklaştı. Artık istatistiki hata marjlarına geldi. Belki ileride artık onu da ölçmeyeceğiz. Şimdi artık 1 doları ölçmüyoruz çünkü hani bir kişi vardır, iki kişi bulursanız yoksulluk %100 arttı gibi bir şey olacak! Yani artık bu, istatistiksel olarak anlamını kaybetti. En son yine mutlak yoksulluk rakamı olarak 4 dolar 30 sent rakamı var biliyorsunuz. Bu rakama da baktığımız zaman, 10 yıl önce toplumumuzun %30'u bu durumdaydı. %30! Çok büyük bir rakam. 10 yıl önce 66 milyonu nüfusumuz. Yani 20 milyonun üzerinde insan günde 4 dolar 30 sentin altında bir harcamayla hayatını devam ettiriyordu. En son ölçümlerimizde bu %2,8'lere kadar gerilemiş durumda. Yani 76 milyon içinde 2 milyon küsur insanımız hala bu durumda. Burada da aslında Türkiye imkânsızlıktan

dolayı bu durumda değil. Muhtemelen erişemediğimiz toplumsal kesimler var. Ulaşamadığımız kesimler var. Yeni politikalarımızda bir taraftan ekonomimizin büyümesiyle, bir taraftan da daha etkili birtakım sosyal politikalarla önümüzdeki 5 yıllık süreçteki kalkınma planımızın da en önemli hedeflerinden bir tanesi bu mutlak yoksulluk meselesini ortadan kaldırmak. Artık bu 4 doları da aştığımız zaman Türkiye, mutlak yoksulluk meselesini tartışan bir ülke olmaktan çıkacak, Avrupa Birliği'nde olduğu gibi, birçok gelişmiş ülkede olduğu gibi artık sadece nispi yoksulluğu, göreceli yoksulluğu tartışacağız. İşte, ortalamamızın %50'sinin altındaki nüfus ne diyeceğiz, %60'ının altındaki nüfus nedir diyeceğiz, bunları tartışacağız. İnşallah önümüzdeki perspektifte bunu gerçekleştireceğiz.

Yine gelişmiş ülke seviyesine ulaşma yönünde planımızın diğer önemli bir hedefi de 13.000 dolar eşiğini aşmak. Biliyorsunuz, yine Dünya Bankası'nın yaptığı bir sınıflandırmada düşük gelirli ülkeler var, orta gelirli ülkeler var, yüksek gelirli ülkeler var. Orta geliri de ikiye ayırıyorlar: Alt orta gelir, üst orta gelir diye. Türkiye 10 yıl önce alt orta gelir grubundayken şimdi üst orta gelir grubunda olan bir ülke. 13.000 dolar eşiğini aştığımız zaman orta gelirden çıkıp üst gelir ligine geçmiş olacağız. Bu da yine bu plan perspektifinde aşmayı umduğumuz bir rakam.

Bu tabii tam arzu ettiğimiz yere geldiğimiz anlamına gelmiyor elbette. 13.000 dolar sadece alt sınırdan o lige girmeyi ifade ediyor. Ama ondan sonra da yapılacak çok iş var. İşte, orta vadeli planımızı hazırladık geçtiğimiz günlerde. Orada 2016'ya kadar 13.000 dolara yakın bir rakam öngörüyoruz. Planımızda 2018'de 16.000 dolara yakın bir rakam var. İnşallah Türkiye bu rakamları orta vadede yakalayacak. İstikrarını koruması kaydıyla, ekonomik büyümesini devam ettirmesi kaydıyla artık görünür bir gelecekte diyelim, Türkiye bir lig daha atlamış olacak.

Bunun yanı sıra tabii, çevre konusu son derece önemli. Az önce belirttiğim gibi Türkiye çevre konusunda da ciddi adımlar attı aslında. Özellikle de tabii burada Avrupa Birliği'nin hakkını -hani yiğidi öldür ama hakkını ver demişler- teslim etmemiz lazım. Avrupa Birliği'ne adaylık sürecimiz, müzakereler, bu süreçte yaptığımız yeni düzenlemeler, hazırladığımız stratejiler, yatırım programları, bütün bunlarla birlikte Türkiye aslında çevre alanında da geçmişle kıyaslanmayacak birtakım ilerlemeler sağladı. Şu anda çevreyle ilgili bir bakanlığımız var. Geçmişe göre oldukça gelişmiş bir mevzuatımız var. Eksiklerimiz olabilir ama geçmişe göre oldukça gelişmiş bir mevzuat bu. Yine yerel yönetimlerimizde muazzam yatırımlar

yapıyoruz. En son SUKAP dediğimiz bir program yaptık. Su, Kanalizasyon ve Altyapı Programı. Mali gücü yetersiz belediyelerimize hibe niteliğinde, uzun vadeli krediler niteliğinde destekler sunuyoruz ve daha yaşanabilir ortamlar sağlamaya çalışıyoruz.

Bütün bunları topladığımızda Türkiye 10 yılda sürdürülebilir kalkınma konusunda önemli mesafeler aldı. Gerçekten önemli mesafeler bunlar ve bu yönde de devam etmemiz lazım. Bir ileri, bir geri değil de sürekli büyüyen, sürekli gelişen bir ülke konumumuzu muhafaza etmemiz lazım.

Burada Avrupa Birliği'yle ilgili süreç gerçekten yardımcı oldu bize ama ben bazı ortamlarda da söylüyorum, burada da tekrar edeceğim. İki tane Avrupa var: Bir tanesi sevdiğimiz Avrupa. Girmek istediğimiz Avrupa. Evrensel standartları olan, gerçekten hepimizin arzu ettiği birtakım gelişmeleri sağlamış, demokratik standartları sağlamış bir Avrupa. Bu Avrupa hepimizin sevdiği ve birlikte olmak istediğimiz, girmek istediğimiz bir Avrupa. Ama ikinci bir Avrupa daha var. Onu da görmemiz lazım. Bu ikinci Avrupa da daha çok kimlik siyaseti yapan, tarihi birtakım önyargılara sahip, birtakım siyasi hesaplarını müktesebata, objektif kriterlere karıştırarak ülkemize aslında olmaması gereken birtakım zorluklar çıkaran, önyargılarla bakan bir Avrupa. Bu ikinci Avrupa'yı da biz istemiyoruz. Aslında bu ikinci Avrupa, Avrupa'nın geleceği açısından da arzu edilmemesi gereken bir Avrupa. Bizim üye olmayı arzu etmediğimiz gibi, Avrupa'nın geleceği açısından da arzu edilmemesi gereken bir Avrupa. Ve bu Avrupa'yla da sorunlarımız var, malum. Özellikle de son yıllarda bu Avrupa'nın çok ciddi bir problem içinde olduğunu da görüyoruz.

Fakat yine son günlerde olumlu birtakım işaretler de alıyoruz. Kalkınma Bakanlığı'nın, benim bakanlığımın koordinasyonunu yaptığı 22'inci fasıl, bölgesel politika ve yapısal araçların koordinasyonu isimli fasıl 5 Kasım'da inşallah açılacak. Bu tabii, bir günle bahar gelmez sözünü ben de tekrar etmek istiyorum ama sembolik olarak önemli. Bir dönemin kapandığını, yeni bir dönemin başladığını da bir taraftan gösteren bir hadise. İnşallah gelecek ay Egemen Bağış bakanımızla birlikte 5 Kasım'da Brüksel'de olacağız ve o faslın açılışını yapacağız. Önümüzdeki süreçte ben hem Avrupa'nın kendi içinde yaşadığı ekonomik krizi aşmasını hem de Türkiye – Avrupa ilişkilerinin çok daha iyi bir noktaya gitmesini temenni ettiğimi de belirtmek isterim.

Diğer birçok konu var ama onlara tek tek girersek asıl konumuz olan sanayiye, imalata pek gelemeyeceğiz. Dolayısıyla bu genel değerlendirmeden sonra ben daha çok bugünün konusu olan yeni çağın üretim anlayışı, özellikle de bu imalat sanayisinde nasıl bir perspektifimiz olmalı, bu konulardaki fikirlerimi sizlerle paylaşmak istiyorum. En sonunda belki İstanbul'la ilgili de birkaç şey söylerim.

Değerli Meclis Başkanımız, değerli Başkanımız, Değerli Üyeler,

Bugün dünyada küreselleşme dediğimiz bir realite var ve üretim yapısı geçmişe göre değişmiş durumda. Küresel bir değer zinciri var ve artık bir tek coğrafyada değil, dünyanın değişik yerlerinde üretimin değişik boyutlarının gerçekleştiği bir dünyadan bahsediyoruz. Bu dünyada bir gerçeklik var, o da şu: Gelişmiş ülkeler bu değer zincirinde daha üst konumdaki aşamalara yoğunlaşmış durumdadır, gelişmekte olan dediğimiz dünya ise daha az katma değerli, daha düşük değerli birtakım aşamalara yoğunlaşmış durumda. İşte burada sanayi yapımızdaki değişimi konuşurken, bu değer zincirini mutlaka dikkate almak durumundayız. Daha alt katma değerli aşamalardan daha üst katma değerli aşamalara nasıl geçeriz, bunu teknik olarak hep birlikte tartılmak durumundayız.

Yine şunun altını çizmek isterim ki, dünyada da sanayileşmenin giderek yeniden gündeme geldiğini görüyoruz. Özellikle bu yaşanan küresel kriz bize bir kez daha şunu gösterdi: Sanayisi güçlü olmayan ülkeler bu tür krizlerden çok daha fazla etkileniyorlar, çok daha fazla savruluyorlar. Ama sanayi altyapısı olan, üretim kültürü olan, sanayi derken biraz daha geniş düşünmeliyiz belki, üretim kültürü olan ülkeler bu kriz ortamlarında daha sağlam durabiliyorlar, daha iyi cevaplar üretebiliyorlar. İşte, Akdeniz kuşağında yaşananlar bunu bize bir parça gösterdi diye düşünüyorum.

Dolayısıyla imalat sanayisini ve sanayiye yeniden, daha güçlü bir şekilde tartışmalıyız. Türkiye olarak da bundan gerçekten dersler çıkarmalıyız. Çok şükür, Türkiye'nin belli bir sanayi bazı var ve o sanayi bazını da önümüzdeki süreçte daha üst noktalara nasıl çıkarabiliriz, bunu dünyadaki dönüşümle birlikte bizler de tartışmalıyız.

Burada tabii network oluşturma, kurumlar oluşturma, beceri geliştirme, sanayi kültürünü yerleştirme, bütün bunlar sanayileşmeyle birlikte tartışmamız gereken hususlar ve sanayiye ulusal kalkınma stratejisinin entegre bir unsuru olarak tabii ele

almak zorundayız. Sadece bir sektör olarak değil. Bir alan olarak değil. Sanayide yaptıklarınız diğer bütün sektörleri de etkiliyor aslında. Hizmet sektörünü de etkiliyor, tarımı da etkiliyor, başka alanları da etkiliyor. Dolayısıyla sanayide ürettiğiniz gelişme, sanayide yaptığınız teknolojik gelişmeler bütün ekonominizi, kalkınma politikalarınızı etkiliyor. Aynı zamanda çevre politikalarınız etkiliyor. Bakın, sanayide daha iyi, daha temiz teknolojiler, enerjiyi daha iyi kullanan teknolojiler daha iyi şehir ortamları demek. Daha az cari açık demek, daha rekabetçi bir yapı demek. Dolayısıyla sanayideki gelişmeler aynı zamanda diğer birçok alanı da etkiliyor. Ve bu çerçevede yeşil büyüme, daha az karbon üreten bir ekonomik yapı oluşturma yine dünyada sanayileşme açısından en çok tartışılan konulardan.

Burada da yine gelişmiş ülkelerin giderek –daha temiz diyelim- teknolojilere yoğunlaştığını, gelişmekte olan ülkelerin daha fazla karbon üreten sektörlerde, alanlarda çalıştığını söyleyebiliriz ve burada giderek gelişmiş ülkelerin daha az enerji kullanarak sanayilerini sürdürdüklerini, gelişmekte olan ülkelerin daha fazla enerji tüketen sanayiler kurduklarını ifade edebiliriz. Enerji bağımlısı bir ülke olarak Türkiye'nin bunu çok iyi tartışması lazım. Bugünlerde biz de doğrusu Ekonomi Koordinasyon Kurulu'nda değişik ortamlarda enerji konusunu çok yoğun tartışıyoruz. Geçen yıl biliyorsunuz, 60 milyar dolar fatura ödediğimiz bir alan enerji. Geçen sene Türkiye net olarak, enerji ithal veya ihraç eden bir ülke olmasaydı, yani dünyayla enerji alanında dünyayla hiçbir alışverişimiz olmasaydı 12 milyar dolar cari fazla verecektik. Makroekonomimiz açısından gerçekten bu derece önemli bir alan. Enerji konusunda ne yapsak azdır. Bu konuda bir strateji de oluşturmuş durumdayız. Birtakım teşvik politikalarını da peyderpey hayata geçiriyoruz ve burada politikalarımız çok net. Yerli kaynakları artırmak durumundayız. Yerli üretimi artırmak durumundayız. Yerli kaynaklara dayalı enerji üretimini artırmak durumundayız. Yenilenebilir enerji kaynaklarını sonuna kadar değerlendirmek durumundayız. Nükleer enerjiyi kullanmak durumundayız. Hatta kullanmakta geç kaldık ama geç kalmanın da bir avantajı var; daha iyi, daha güvenli teknolojilerle bu enerjiyi kullanmak durumundayız.

Bu saydıklarım tabii biraz da orta ve uzun vadede sonuç verecek politikalar. Ama daha kısa vadede sonuç verecek bir politika enerji verimliliği. Bazen 6 ayda, 9 ayda, bir yılda sonuç veren bir politika. Dolayısıyla enerji verimliliği üzerinde çok çok hassasiyetle durmamız gerekiyor. Daha az kaynak kullanıp maliyetlerinizi

düşürüyorsunuz enerjiyi verimli kullanınca, değil mi? Rekabet gücüne katkısı oluyor. Bir taraftan da az enerji kullanınca çevreye daha az karbon salmış oluyorsunuz, çevreye katkısı oluyor. Ayrıca Türkiye gibi bir cari açık meselesi olan bir ülkede cari açığımıza doğrudan katkısı oluyor. Dolayısıyla neresinden bakarsanız bakın, mikro düzeyde rekabet gücümüzü artırdığı gibi çevre alanında katkısı olduğu gibi makroekonomik istikrarımız açısından da enerji verimliliği ve yerli kaynaklar son derece önemli. Bu açıdan da sektörel yapımızın dönüşümü, ürün yapımızın dönüşümü de önemli. Bu da işte binalarımıza koyduğumuz yalıtım standartlarından buzdolaplarımızın ne kadar enerji sarf ettiğine kadar, sanayide kullanılan makinelerimizin ne kadar enerji verimli bir şekilde çalıştığına kadar çok geniş bir yelpazede tabii enerji verimliliğini tartışmak durumundayız.

Diğer yandan yine dünyadaki bir eğilim de bilgi temelli gelişme. Ve artık bu bilgi temelli gelime sadece gelişmiş ülkelerde yok. Çin ve Hindistan gibi ülkelerde de artık bunu görüyoruz. Araştırma ve geliştirmeye çok daha büyük kaynaklar ayrıldığını görüyoruz. Bugün Avrupa Birliği ortalamasına baktığımız zaman %2 civarında. Ar-Ge'ye Avrupa Birliği ülkelerinin ayırdığı kaynağın milli gelirlerine oranı ortalama %2 civarında. %3'ü hedefliyorlar. ABD'de bu %3'ler civarında. Uzakdoğu'da, bazı Kuzey Avrupa ülkelerinde %4'ler civarında. Çok yüksek miktarlarda kaynaklar Ar-Ge'ye ve bilgiye ayrılıyor çünkü bugünün ekonomisi teknoloji temelli bir ekonomi, bilgi temelli, yenilik temelli bir ekonomi. Türkiye'nin de bu alanda sanayisini elbette dönüştürmesi gerekiyor.

Son 10 yılda bu konuda da gerçekten önemli mesafeler aldık. Bakın, 10 yıl önce Ar-Ge harcamalarımızın milli gelirimize oranı %0,53. En son ölçümünü TÜİK 2011 yılı için yaptı, orada 0,86'ya kadar yükseldi. Yani milli gelirimizin içindeki payı arttı. Milli gelirimiz 3 kattan fazla artarken Ar-Ge harcamalarımız 5 kattan fazla artmış oldu. Dolar bazında mukayese ediyorum ikisini de. Dolayısıyla Ar-ge harcamalarımızın payı artmış oldu.

Yine sevindirici bir durum: Ar-Ge harcamalarımız içinde özel sektörün payının da yükseldiğini görüyoruz. 10 yıl önce bu %20'ler civarındaydı. Yani 100 birimlik Ar-Ge harcamamızın sadece 20 birimi –ben akılda kalsın diye yuvarlayarak söylüyorum, 20 küsur diyelim- özel sektör tarafından yapılıyordu, %80'i kamu ve üniversiteler tarafından yapılıyordu. Yine en son ölçümlerimizde özel sektörün Ar-Ge harcamalarının toplam Ar-Ge harcamalarındaki payının %40'ı geçip 45'e doğru

gittiğini görüyoruz. Ar-Ge personeline özel sektör payının %50'ye yaklaştığını görüyoruz. Bu da son derece kritik bir faktör. Bu sabah Boğaziçi Üniversitesi'nde bir araştırma birimini açarken yaptığım konuşmamda da ifade ettim: Kritik başarı faktörü özel sektörün Ar-Ge yapmasıdır. Devlet olarak biz %5 Ar-ge yapsak bile bu katma değere dönüşmez. Ancak o eski Sovyetler Birliği'ndeki araştırma geliştirmeler kadar etkisi olur. Araştırmanın geliştirmeye dönüşmesi, ticarileşmesi, gerçekten bir etki oluşturması özel sektörün Ar-Ge harcamalarının artmasına bire bir bağlı. Dolayısıyla Avrupa Birliği'nde de bakın bu %3 hedefinde, 2 puanın özel sektörden gelmesi hedeflenmiştir. Dolayısıyla dünyada ideal kabul edilen oran %65 civarında. Yani toplam Ar-Ge harcamanızın %65'ini özel sektör yapıyorsa, o harcamanız verimli bir harcama oluyor, katma değere dönüşüyor işte. Türkiye bunu başarmak zorunda. Bu konuda biliyorsunuz, çeşitli kanunlar çıkardık, vergisel destekler sunduk. Ar-ge altyapısına muazzam yatırımlar yatık, üniversitelerimize muazzam yatırımlar yaptık. Yine bugün bir vesileyle anlattım. En son bakanlar kurulumuzda ben bir sunum yaptım. Ve Ar-Ge araştırma merkezleri için yeni bir yönetim modelini Bakanlar Kurulumuzun gündemine getirmiş olduk. Bakanlar Kurulumuzda da kabul gördü, imzaya açıldı. Üzerinde ufak tefek bazı çalışmalar var, inşallah önümüzdeki süreçte Meclisimize gidecek. Üniversitelerdeki Ar-Ge merkezlerini çok daha esnek bir modelle çalıştırmak istiyoruz. Özel sektörün işin içine bire bir dâhil olduğu, bürokrasiye boğulmamış, 7 gün 24 saat çalışan ve herkese açık bir yapı içinde çalışan bir Ar-Ge altyapısı öngörüyoruz. Bunun yasalaşmasıyla birlikte inşallah çok daha etkili bir şekilde bu altyapıyı kullanmış olacağız.

Tabii, bilgi teknolojileri, dijital iletişim, nano-teknoloji, yüzey teknolojileri, malzeme, metalürji, ölçüm cihazları, çevre teknolojileri gibi bazı alanlar diğer alanlardan daha fazla öne çıkmış durumda. Burada önümüzdeki yıllarda küresel düzeyde, yeniliğin finans ve bilişim alanları dışında gıda, eğitim, sağlık gibi alanlara da yaygınlaşması yine beklenen bir husus. Tüketici tercihlerinde de daha bireyselleşmiş, daha farklılaşmış bir tüketici yönelimi yine küresel düzeyde beklentiler arasında.

Bu küresel değerlendirmeleri Türkiye'yle de bir parça ilişkilendirerek yaptıktan sonra ülkemizdeki sanayinin durumuna biraz rakamsal olarak bakmakta fayda var. İmalat sanayisini kastediyorum tabii ki özellikle.

İmalat sanayisine baktığımızda, az önce Başkanımız ifade etti, payımız düştü dedi. Son 10 yılda milli gelir içindeki pay. Gerçekten cari fiyatlarla baktığımız zaman imalat sanayisinin payı düşmüş durumda. Ama sabit fiyatlarla bakarsanız, yani 10 yıl önceki fiyatlarla bu yılki fiyatlar aynı olsaydı, miktar olarak, miktar genişlemesi olarak baksaydık ne olurdu diye baktığımızda, sanayinin aslında payı yükseliyor. Yani sanayide daha fazla üretim yapıyoruz biz fakat sanayi mallarının fiyatları diğer sektörlerdeki fiyatlar kadar artmıyor. Tam aksine, birçok malda –bunu herhalde birçok alanda, elektronikte, otomotivde düşünebiliriz- birçok alanda fiyatlar oldukça makul düzeylerde kaldı, bazen de geriledi. Daha verimli bir üretim yapısı olduğu için belki. Belki daha az katma değerli üretim olduğu için de denebilir ama esas hadise fiyatlardan kaynaklanıyor. Niye payı düştü sanayinin? Çünkü fiyatlar düştü sanayi sektöründe. Daha doğrusu fiyatlar hizmetlere göre, tarıma göre artmadı. Daha fazla artmadı. Dolayısıyla toplam içindeki payı azaldı. Ama miktar olarak, sabit fiyatla bakarsanız 10 yıl önce toplam milli gelirimiz içinde 22,3 imiş imalat sanayisini payı. Geçen yıl, 2012’de 24,4’e çıkmış. Yükselmiş yani, düşmemiş sabit fiyatlarla. Ama cari fiyatlarla baktığımızda bu payın %17,8’den 15,6’ya düştüğünü görüyorsunuz. Tabii dediğim gibi bu fiyatlarla ilgili bir hadise. Aynı dönemde yıllık ortalama fiyatlar milli gelirimiz için, yurtdışı hasılamız için 11,8 artmış. Tarımda %14,1 artmış. Hizmetlerde %11,5 artmış, sanayide ise %9,9 artmış. Yani diğerlerine göre daha düşük bir artış olmuş. Ortalama reel büyümeye bakarsanız bu dönemde 5,6 sanayinin büyümesi. Bizim milli gelirimiz ortalama 5 büyürken, sanayi aslında ortalama 5,6 büyümüş. Ortalamanın üstünde bir büyüme kaydetmiş ama az önce de vurguladığım gibi esas mesele fiyat meselesi. Fiyatları daha az arttığı için, milli gelir içindeki payı da, cari fiyatlara göre düşmüş.

İhracatta tabii imalat sanayimizin çok ciddi bir katkısı var. Bunu hepimiz biliyoruz. TİM Başkanımız da burada. Ayrıca kendisini tebrik ediyorum. Gerçekten ilk defa bir sivil toplum kuruluşu, meslek kuruluşu bir strateji hazırladı ve o strateji kamu kurumlarıyla da paylaşıldı. Birlikte çalışmalar yapıldı ve 500 milyar dolarlık ihracat strateji belgesi haline geldi. Yüksek Planlama Kurulu’nda da onaylandı. Devletin resmi bir belgesine dönüşmüş oldu. Şimdi o strateji çerçevesinde birtakım adımlar atıyoruz. Orada da çok açık bir şekilde görüyoruz: İhracatımızın %95’e yakını sanayi ürünü. Türkiye’nin sanayi politikasıyla ihracat politikası neredeyse bire bir aslında örtüşen politikalar. Sanayi üretimini ne kadar artırabilirsek, sanayide rekabet

gücümüzü ne kadar artırabilirsek aslında ihracat performansımızı da o nispette artırma şansımız var. 2012 yılında imalat sanayisi ihracatımız 143,1 milyar dolar olmuş. Toplam ihracatımız 152,5 milyar dolar. İthalatımız da 176,2 milyar dolar olmuş bu arada. Yine önemli bir açık veriyoruz. Burada yine Başkanlarımızın vurguladığı, bir yapısal dönüşüm sağladık. Üretim ve ihracatta. Düşük teknoloji sektörlerden orta teknoloji sektörlerine doğru Türkiye’de bir dönüşüm yaşadık. Bu güzel bir dönüşüm. Düşük gelirden orta gelire doğru giderken, düşük teknolojiye de orta teknolojiye geçtik. Ama yüksek teknolojiye maalesef geçemedik. Tam aksine, yüksek teknolojinin payı bir miktar da olsa azalmış oldu. Mutlak olarak azalmadı ama nispi olarak, oransal olarak bir miktar azaldı ihracatımız hızlı bir şekilde artınca. Şimdi, önümüzdeki dönemde Türkiye’nin yapması gereken, yüksek gelirli bir ülke olmaya doğru giderken yüksek teknolojinin üretimdeki ve ihracattaki payını artırmak. Katma değeri artırmak dediğimiz, yenilik dediğimiz, bilgi temelli gelişme dediğimiz hadise de bununla yakından ilgili.

Diğer taraftan yine sanayimizin pazar çeşitlendirilmesi son derece önemli. Bu konuda da son 10 yılda gerçekten önemli bir performans gösterildi. İhracatçılarımızı burada yine tebrik etmemiz lazım. Türkiye bugün dünyanın dört bir tarafına ihracat yapan bir ülke. Bakın, bu politikayı son 10 yılda izlememiş olsaydık ihracatımız hala yoğun bir şekilde Avrupa Birliği’ne yönelik olsaydı, Avrupa’da yaşanan bu kriz bizi çok daha derinden etkileyecekti. Pazar çeşitlendirmesi politikamızın son derece isabetli bir politika olduğu bu yaşanan krizde bir kez daha görülmüş oldu. Tabii ki Avrupa’daki kriz bizi çok etkiledi; en önemli pazarımız hala ama biz bu Pazar çeşitlendirmesini yapmamış olsak çok daha büyük bir etki yapacaktı. Rakamsal olarak söyleyecek olursak, Avrupa Birliği ülkelerine ihracatımız 2002 yılında toplam ihracatımızın %57’sini oluştururken 2012’de bu %39,7’ye kadar gerilemiş. Buna karşılık Afrika ülkelerinin payı 4,8’den 9,2’ye yükselmiş. Ortadoğu’nun payı 8,6’dan 26,1’e yükselmiş. Bağımsız Devletler Topluluğu’nun payı 6,1’den 10,4’e, Asya ülkelerinin payı 5,2’den 7,8’e yükselmiş. Bu stratejimizin de devam etmesi gerekiyor. Ürün çeşitlendirmesi, pazar çeşitlendirmesi her zaman için potansiyeli artıran ve riski azaltan bir husus olarak dikkat etmemiz gereken bir hadise.

Ara mallar ithalatı. Az önce yine söylendi, ithalatımızda gerçekten ağırlıklı unsur ara malları. Ara mallarına dayalı bir ithalat yapımız var. %70-75 mertebesinde toplam ithalatımız içerisinde ara malı bir paya sahip. Burada da son dönemlerde özellikle

Girdi Tedarik Stratejisi dediğimiz GİTES politikası, yeni teşvik politikalarımız, stratejik sektör tanımı getirmemiz, bütün bunlar aslında bu ara mallarını yurtdışında üretmeye teşvik edici politikalar. Türkiye'nin bir taraftan arz güvenliğini sağlaması lazım. Dünyanın çeşitli ülkelerinden girdisini güvenli bir şekilde tedarik etmesi lazım. Ama bir taraftan da ülke içinde üretimi artırması lazım. Bu konuda da yine önemli vurgular planımızda yer alıyor.

Diğer yandan Türkiye'de büyükler ve küçükler arasındaki verimlilik farkı çok yüksek. Büyük ölçekli işletmelerle küçük ölçekliler arasındaki fark 5,3 kat kadar. Yani 250 ve daha fazla insan çalıştıran bir firmadaki çalışan başına katma değerle 1 ile 19 arasında insan çalıştıran bir firmadaki çalışan başına katma değeri mukayese ettiğinizde büyüklerdeki oran 5,3 kat. Avrupa Birliği'nde bu oran 2 veya 3 kat civarında. Yani bizde bu KOBİ politikalarına ve KOBİ'lerde verimliliği artırıcı politikalara gerçekten büyük bir ihtiyaç olduğunu da yine imalat sanayisinde görüyoruz.

Bölgesel anlamda dağılımda da çok iyi bir durumda olmadığımızı vurgulamak isterim. Özellikle tabii İstanbul ve Marmara bölgesini tartıştığımızda bunu daha açık bir şekilde görüyoruz. Elbette sanaysiz hiçbir şehir düşünülemez. İstanbul da bana göre sanaysiz düşünülemez. İstanbul'da mutlaka sanayi olacak ama nitelikli bir sanayi elbette. İstanbul'a uygun bir sanayi. İstanbul'un maliyetlerini kaldırabilecek bir sanayi. Bir taraftan da ama İstanbul finans merkezi, turizm merkezi, bilgi merkezi, kültür sanat merkezi olarak düşünülmesi gereken çok önemli bir varlığımız. Bunlarla da uyumlu bir şekilde elbette İstanbul'da bir sanayinin olması gerekiyor. Başkanımızın az önce ifade ettiği çalışma bence de önemli.

Sayın Valimiz de burada. Kalkınma ajansımız var biliyorsunuz; İstanbul Kalkınma Ajansı. Bazıları bize niye İstanbul'a kalkınma ajansı kurdunuz gibi sorular yönlendirdiler ilk kurduğumuz zamanlarda. Tabii, başlangıçtaki kalkınma kavramımıza geri gidecek olursanız İstanbul'un da en az Hakkâri kadar, Samsun kadar, Edirne kadar kalkınmaya ihtiyacı olduğunu görebiliriz. Burada sadece ekonomiden bahsetmiyoruz. Dengeli bir şekilde stratejiler geliştirme ve bu şehri gerçekten belli bir vizyon oluşturarak, onu da yerel aktörlerle oluşturup, paylaşp, sahiplenip yürütmesi anlamında Kalkınma Ajansı'nın son derece önemli olduğunu düşünüyorum.

Verdiği proje destekleri, onlar bence işin tatlandırıcı kısmı. Asıl önemli olan burada sağlanan bilgi birikimi, değişik aktörleri bir araya getirme, ortak hedef ve stratejiler belirleme. Bu anlamda Kalkınma Ajansımızın önemli bir platform olduğunu düşünüyorum. Ve bu konuları orada tartışmanın ben de doğru ve isabetli olacağına inanıyorum. Dolayısıyla İstanbul'da mutlaka bir sanayi olacak ama nasıl bir sanayi? Ve İstanbul'un yakın çevresi ve uzak çevresiyle nasıl bir ilişki içinde bir sanayi olması gerektiğiyle ilgili herhalde hep birlikte tartışmamız, bunlara karar vermemiz ve belli bir zaman içinde bu hedeflerimize doğru yürümemiz gerekir diye düşünüyorum.

Yüksek katma değerli üretim yapısından bahsetmiştim. Daha fazla detaya girmek istemiyorum. Epeyce bir şey var ama biraz da uzattım, bir kısmını da atlayacağım. Sadece şu vurguyu yaparak tamamlamak istiyorum: 10'uncu planı hazırladık biliyorsunuz. Lütfen bu planımızı bir okuyun. Ben sizden rica ediyorum. Gerçekten uzun uğraşlarla hazırladığımız bir plan. Yaklaşık iki yıl bu plan için çalıştık. 10.000'in üzerinde insanın katkısını aldık. Oturup kendimiz masa başında hazırlamadık bu planı. Özel ihtisas kurumları kurduk. "Think-tank" kurumlarıyla bir araya geldik. Türkiye'nin değişik ülkelerde görev yapan büyükelçilerini çağırdık, onlarla dünyayı konuştuk. Akil adamlarla konuştuk. İlk defa yine, kalkınma ajansları kanalıyla yerelden bilgi aldık. Yerel düzeyde nasıl bir Türkiye istiyorsunuz sorusunu sorduk. Türkiye'nin 81 ilinde. Gençlerle bir araya geldik, onların geleceğe dönük perspektifini sorduk. Yani çok kapsamlı, 10.000'in üzerinde insanın anlamlı katkıları yaptığı bir plandan, bir dokümandan bahsediyoruz. Burada da az önce bahsedildi, dolayısıyla ben daha fazla girmek istemiyorum ama sürdürülebilir kalkınma anlayışına dayalı, insan odaklı bir plan hazırladığımızı inanıyoruz. Eksikleri olabilir. Bir taraftan da daha uygulanabilir bir plan hazırladığımızı düşünüyorum. İlk defa bu plan, dediğiniz gibi sosyal konularla başlayıp ekonomiye gidiyor, oradan mekânsal boyuta, şehirleşme konularına, oradan da dış ilişkilere kadar bütün sahayı kapsamaya çalışıyor. İlk defa bir planda demokrasi vurgusunun bu kadar güçlü yapıldığını göreceksiniz. Temel haklara bu kadar güçlü vurgu yapıldığını göreceksiniz. Yine başlangıçta ortaya koyduğum o kalkınma anlayışının yansımalarını bu planımızda göreceğimize inanıyorum. Bu planda uygulama ayağını da güçlendirmeye çalıştık. Bakın, hep eleştirilir planlar uygulanmıyor diye. Az önce Başkanımız da bence çok güzel ifade etti; Biz maalesef geçmişte bana göre yanlış bir tartışma yaptık. Yani

devlet-piyasa tartişması. Hâlbuki ikisi de pekâlâ bir arada olmak durumunda. Devletin olmadığı bir piyasayı düşünmek mümkün değil. Ben Somali'yi gördüm, Mogadiřu'ya gittim, devlet filan yok ama piyasa da yok. Devletin olmadığı yerde anarşi var. Ne sözleşme hukuku var ne güvenlik var ne doğru düzgün bir emniyet var ne yatırım ortamı var. Hiçbir şey yok. Mahkemenin olmadığı, hukukun olmadığı, yolun olmadığı, limanın olmadığı bir ortamda serbest piyasa olmaz. Dünyaya da baktığınızda bunu görüyorsunuz. En güçlü devletler piyasanın da en fazla geliştiği ülkeler. Öyle değil mi? Hukuk devleti en fazla piyasa ekonomisinin güçlü olduğu ülkelerde. En güçlü yapılar orada. Dolayısıyla bu devlet-piyasa karşıtlığı bence yanlış bir karşıtlık. Devletin rolü elbette olacak. Devlet ne yapsın diye sormak lazım. Yani devlet olsun mu, olmasın mı diye değil de, nasıl bir devlet istiyoruz biz? Nereye kadar istiyoruz? Bunu tartışmak lazım. Bunun sınırlarını çizmek lazım. Ve burada da düzenleyici bir devlete kesinlikle ihtiyaç var. Altyapı sağlayan bir devlete ihtiyaç var, iyi işleyen bir hukuk düzenine, adalet düzenine kesinlikle ihtiyaç var. Temel hak ve özgürlükleri güvence altına alan bir devlete kesinlikle ihtiyaç var. Ve aynı zamanda bütün bunları daha öngörülebilir bir şekilde yapan, işte plan o demek bana göre. Devletin ana politikalarını toplumla, piyasa aktörleriyle paylaştığı bir doküman. Öngörülebilirliđi artırdığı bir doküman. Bugünden yarına politikalarını değiştirmedeği, daha istikrarlı bir çerçeve oluşturduğu bir doküman. Ve bu aslında piyasa için de bence son derece gerekli. Öngörülebilirliđin olmadığı yerde uzun vadeli yatırım da olmaz. Uzun vadeli şirket gelişimi de olmaz. Bu planda yine az önce söylediğim gibi uygulama boyutunu güçlendirmeye çalıştık ve bu çerçevede 25 alan belirledik. Bütün bu danışmalarla, istişarelerle. Bunlara öncelikli dönüşüm alanları dedik. 25 tane öncelikli dönüşüm alanı. Bana göre Türkiye'nin önümüzdeki 5-10 yıllık perspektifinde reform gündemini oluşturması gereken alanlar. Ve bunlardan önemli bir kısmı sanayiyle ilişkili.

Burada baktığımız zaman sanayide hangi alanları planımızda tespit ettik diye sizinle paylaşmak isterim. Bu 25 tanenin 8 tanesi doğrudan imalat sanayisiyle ilgili. Bir tanesi üretimde verimliliğin artırılması programı. İkincisi ithalata olan bağımlılığın azaltılması. Az önce tartıştığımız girdi meseleleri. Üçüncüsü iş ve yatırım ortamının geliştirilmesi programı. Bürokrasinin azaltılması, yatırımcıya daha elverişli ortam sağlanması. Dördüncü program öncelikli teknoloji alanlarında ticarileşme programı. Yani Ar-Ge yapıyoruz ama bunu nasıl ticarileştireceğiz, buna dönük bir program.

Beşinci başlığımız kamu alımları yoluyla teknoloji geliştirme ve yerli üretimi destekleme programı. Kamunun, az önce söylendi, gelecek sene için öngördüğümüz 77 milyar liralık bir yatırımı var. Daha geniş anlamda tabii cari harcamaları var. Bunları hem yerli üretimi hem de yeniliği destekleyecek bir şekilde nasıl kullanabiliriz? Bunların üzerine bir program. Yine yerli kaynaklara dayalı enerji üretimi. Az önce altını çizmeye çalıştım. Enerji verimliliğinin geliştirilmesi ikinci bir program. Bu 25 alan içinde enerji iki başlıkla temsil ediliyor öneminden dolayı. Ve nihayet sekizincisi de sağlık endüstrilerinde yapısal dönüşüm programı. Sağlıkta ülke içinde daha fazla üretim yapısını dönüştürmeye yönelik program.

Diğer konularda sektörel bazda epeyce bir değerlendirme var ama vaktimiz epey ilerledi. Sizler de böyle tek yönlü konuşmalardan sıkılmışsınızdır diye düşünüyorum. Onlara da eğer sorularınız olursa girebiliriz. Başka alanlarda sorularınız varsa onlara da cevap vermeye gayret edeceğim. Bu fırsatı verdiğiniz için teşekkür ediyorum, tekrar hepinizi saygıyla selamlıyorum.